
УДК 330.8

Олександр Шаров

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ ЯК ДЗЕРКАЛО СУЧАСНОЇ [Р]ЕВОЛЮЦІЇ

*"Немає нічого більш практичного,
аніж хороша теорія".*

Оскар Майєр

Розглядаються окремі теоретичні питання, які постали перед політичною економією як наукою стосовно сучасної соціально-економічної системи України та світу в цілому. Пояснюючи свій погляд на деякі з них, автор підкреслює їхній дискусійний характер і закликає до комплексного вивчення нових економічних явищ та подальшого розвитку наукової політ економічної думки.

Ключові слова: політична економія, соціально-економічна модель, глобалізація, ринки, держава

JEL: P16, P 26.

Чотириста років тому француз Антуан Монкретьєн де Ваттевіль увів у науковий обіг термін "політична економія", написавши "Трактат про політичну економію" (*Traite d'economie politique*). Власне це не було народженням нової науки, не тільки тому, що він практично лише ситуативно виклав погляди іншого свого співвітчизника – Ж.Бодена (більше ніколи у своєму житті не повертаючись до розгляду теоретичних питань економіки), а й тому, що ще раніше серйозні політекономічні питання розглядалися в працях вчених Саламанської школи (згадаємо хоча б "доктора Наварро" – Мартіна де Аспількуета), флорентійського банкіра Бернардо Даванцаті Бостікі (згадаємо хоча б, що завдяки його трактату "Лекція про гроші" – *Lezione delle Monete* ми і до цього часу вважаємо гроші – "кров'ю економіки"), польського мислителя М.Коперніка (який сформулював відомий "закон Коперніка-Грешема" у трактаті "Про способи карбування монет" – *Monetae cudendae ratio*) та, зрештою, самого Аристотеля, який не тільки (такі, мабуть, першим) сформулював цей закон, а й заклав підвалини двох наук (*економіки та хрематистики*), які згодом і стали стовпами політичної економіки. Тому все ж таки ми повинні говорити про чотиристарічний ювілей не народження, а іменин політичної науки. Втім, це також видатна річниця і добра нагода поговорити про її сучасні проблеми. Адже, як відомо, кращий спосіб відсвяткувати річницю великої революції (а це дійсно було революцією в економічній науці) – це зосередити увагу на її невирішених завданнях. І це, справді, особливо доречно і необхідно в тих випадках, коли є корінні, ще не вирішені, завдання і коли потрібно засвоїти щось нове для їх вирішення.

Шаров Олександр Миколайович (osharov@niss.gov.ua), д-р екон. наук, проф.; головний науковий співробітник ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України".

Політекономічні проблеми перехідного періоду

Перш за все, впевнений, що чутки про смерть політичної економії "трохи перебільшені". Так саме, як не можу погодитися і з тим, що політичну економію ігнорують політики та економісти-практики. Більш того, озираючись навколо і аналізуючи ту соціально-економічну систему, яка утворилася в незалежній Україні (як, зрештою, і на більшості пост радянського простору), не можу позбутися відчуття, що вона побудована за лекалами марксистської політичної економії. А й насправді: процвітання "кримінального бізнесу", необмежене всевладдя монополій, зрощення великого капіталу та державної влади, придушення малих підприємців, тягар інфляції та непрямих податків (перелік можна продовжити) – хіба не таким виглядав "капіталізм" у підручниках та монографіях з політекономії? Хіба в численних Інститутах марксизму-ленінізму не вбивали в голови комсомольців-слухачів думку про те, що при 300% прибутку не має такого злочину, на яке капітал не ризикнув би піти, хоча б під страхом шибениці? Це газетярське ствердження, процитоване К.Марксом, не вимагало документальних підтверджень і в ті часи спрямовувалося лише на те, щоб викликати певні емоції. Але вийшло так, що в нього повірили ті, хто почав будувати капіталізм "під керівництвом комуністичної партії", у всякому разі, за комуністичними лекалами. Ця химерична модель припустила можливість поєднання адміністративного управління та розподілу в державному секторі (що стало основою системної корупції) з неконтрольованою вседозволеністю, "правом сильного" в приватному та приватизованому секторах економіки. Таким чином, замість ринкової економіки демократичного суспільства – з системою стримувань і противаг (у вигляді державних органів нагляду, справедливої системи правосуддя, могутніх профспілок, незалежної преси та активних інститутів громадянського суспільства), – у нас було побудовано державно-монополістичний капіталізм з підручників марксизму-ленінізму, такий собі "гомункул" нового пост-комуністичного Франкенштейну, який вирішив просто поміняти у суспільному сприйнятті знак "мінус" на знак "плюс". Так, це не Марксів капіталізм – тому що, коли він описував сучасну йому ситуацію, багатьох елементів **сучасного нам "капіталізму" – тобто поєднання ринкової економіки та демократичної держави**, просто не існувало. Це саме "марксистський" капіталізм – капіталізм схематичний, капіталізм уявний, деколи – просто карикатурний. Такий, який його хотіли бачити партійні ідеологи, а не наука. Але іншого не було. Точніше, **не було доступного політекономічного знання про сучасне капіталістичне суспільство**. Питань т.зв. "політекономії соціалізму" я навмисно не торкаюсь, оскільки ніколи не займався ними професійно. А ось у розробці нових підходів до питань політичної економії капіталізму мені таки довелося взяти деяку участь спільно з моїми вчителями та старшими колегами (Демин, 1989. С. 16) і тому вважаю за необхідне зазначити: по-перше, не тільки в часи перебудови, а й у "доперебудований" період були серйозні політекономічні дослідження, які проливали світло на сучасне суспільство та його економічну систему. На жаль, з більшістю з них, можна було ознайомитися хіба що у "*спецхранах*" академічних бібліотек або тільки у спрощеному викладі під рубрикою "Критика сучасних буржуазних та ревізійоністських теорій". А це були й класичні праці, такі як "Фінансовий капітал" Р.Гільфердинга, "Теорія ледарського класу" (*Theory of the Leisure Class*) Т.Веблена, "Принципи політичної економії" А.Маршалла та роботи з теорії гегемонії А.Грамші, а також гостро диску-

сійні – "Новий клас" та "Недосконале суспільство" М.Джиласа, "Номенклатура" М.Восленського, "Єврокомунізм та держава" С.Каррільо, "Економіка дефіциту" Я.Корнаї (*хоча ця робота скоріше належить до "політекономії соціалізму", але вона мала великий вплив на формування теорії та практики перехідної економіки*), "Нариси політичної економії капіталізму" А.Пезенті тощо. По-друге, політекономія капіталізму таки творче розвивалася, всупереч догматикам-лауреатам. Розвивалася різними шляхами. Дехто писав "у стил" і ділився думками лише з однодумцями (як Я.Певзнер (1995. С. 198)), від якого я вперше почув про те, що трудова теорія Маркса не зовсім наукова, оскільки не проходить верифікацію практикою ще на початку 1980-х років), а дехто намагався цитатами з класиків марксизму завуалювати ідеї, які були по суті ревізією основних марксистських догм.

В цьому контексті хотілось би згадати про відому політекономам дискусію щодо демонетизації золота. Її ініціатор ("провокатор" – ?), радянський високопосадовець (заступник міністра фінансів СРСР – !) С.Борисов взяв на себе сміливість поставити під сумнів чеканну формулу К.Маркса: "Золото та срібло за своєю природою не гроші, але гроші за своєю природою – золото та срібло" (1959. С. 137). Детально проаналізувавши численні фактичні дані стосовно питань економічних функцій золота в господарській системі розвинених капіталістичного країн, С.Борисов дійшов висновку, що нині "в національних грошових системах вирішальне значення набувають нерозмінні паперові гроші і (...) саме ці гроші висувуються на роль грошового антиподу, який практично протистоїть товарному світу і вимірює ціни товарів власним паперовим масштабом" (Борисов, 1968. С. 64). Таким чином, стверджувалося, що золото перестало бути грошима. Цю думку було підтримано цілою низкою радянських економістів (А.Анікіним, Г.Солюсом, Вл.Шенаєвим, А.Ейдельнантом та ін.), хоча не менш активно виступили і опоненти (М.Бортник, І.Злобін, І.Конник, Я.Кронрод та ін.). В тій дискусії брали участь також українські науковці. Зокрема, молодий київський професор А.Гальчинський виступив з ідеєю щодо появи принципово нової функції грошей – функції інтернаціональної міри вартості, завдяки якій "...чим всебічніше громадський обмін зумовлений інтернаціональними зв'язками, тим більше зникає національний характер функціонування грошей в їх основній якості – функції міри вартостей" (Гальчинський, 1980. С. 126). Як здавалося тоді, ця концепція (не позбавлена певної логіки) в цілому спиралася на штучне уявлення про світовий ринок, яке різьчилося від реальної дійсності. Але за понад три десятиліття, що минули з того часу, у світовій економіці відбулися значні зміни саме в напрямі інтернаціоналізації та глобалізації фінансових систем, які хоча і не привели до створення єдиного світового ринку, але суттєво наблизили його появу. Таким чином, "світова вартість" вже помітно впливає на ціноутворення та грошовий обіг.

Слід звернути увагу на те, що учасники дискусії, як правило, прагнули не до насаджень своєї точки зору, а до пізнання істини. А це призводило до розвитку їхнього розуміння проблеми, до зміни поглядів чи до заняття якихось проміжних, іноді компромісних, позицій. Але в цілому стан політичної економії, на жаль, був далеким від такого творчого підходу та характеризувався, за словами відомого петербурзького професора А.Дьоміна, тим, що "наукове слово розійшлося зі справою (з ситуацією). Політична економія капіталізму (і не вона одна) у той період регулярно *підлаштовувалася* під догмати, а не *перелаштовувалася*, як того вимагали соціально-політичні

реалії. Панував принцип: якщо факти життя суперечать теорії, тим гірше для фактів. Догма виявилася важливішою за справу, а не справа понад догми. Хто вірив фактам, той, як правило, йшов на Голгофу, хто беззастережно догмам – ставав лауреатом" (Демин, 1989. С. 7).

Все це можна було б і не згадувати, якщо б ситуація не повторювалася вже у наші часи. Добре відомо, що "за останні півтора сторіччя ідеології лібералізму, націоналізму та марксизму поділили людство... Ці (...) ідеології не тільки дають наукове пояснення того, як світ функціонує, а й висловлюють нормативні положення стосовно того, як світ повинен функціонувати" (Kegley, Wittkopf, 2001. Р. 267). Здавалося б, наявність альтернативних точок зору розширює можливості підвищення ефективності світової соціально-економічної системи. На жаль, досить часто наукова дискусія підміняється ідеологічними спорами, в ході яких марксистські тези відкидаються тільки за сам факт їхньої приналежності до "вічно живого вчення", а лібералізм оголошується "збанкрутілим" лише на тій підставі, що наші політики не зуміли (сподіваюся "поки що") скористатися досвідом інших країн у розбудові сучасної ефективно економіки. Зауважу: не в останню чергу у зв'язку з повною зневагою з боку тих, хто "має владу", до застережень та порад науковців за анекдотичним принципом: "чого тут думати – трусити треба". Але з іншого боку, їх можна зрозуміти: **крім неомарксистської політекономії, у нас фактично не представлено іншої** цілісної, аргументованої системи знань економічних законів розвитку суспільства. Тож обирати, за великим рахунком, немає з чого.

Залишається відкритим навіть питання про те, яка соціально-економічна система (модель) утворилася в Україні. Загально поширене твердження щодо "олігархічного капіталізму" навряд чи може витримати наукову критику. Перш за все тому, що, всупереч ствердженню А.Чубайса, який "запустив" це визначення в широкі кола "аналітичної попси", "олігархія" – це не зрощення влади з найбагатшими власниками, а просто "влада небагатьох". Саме тому аналогічні моделі у світі, як правило, називають "плутократією". Що вже звучить ближче до суті такої моделі, особливо, якщо мати на увазі не тільки латинське, але й російське значення слова "плут": тобто не тільки "влада багатих", але й "шахрайократія" – "влада шахраїв", для якої характерно зрощення влади не просто з великим капіталом, а з капіталом кримінального та напівкримінального походження. З цього приводу написана цікава робота "Плутократи: Сходження нових глобальних супер-багатіїв та падіння усіх інших", авторка якої – Х.Фріленд, депутат канадського парламенту українського походження провела певний час в Україні, вивчаючи наші реалії як спеціальний кореспондент "Financial Times" (і зараз продовжує підтримувати професійні зв'язки з українськими політиками та економістами). За результатами свого дослідження вона зазначає, що глобалізація та технологічна революція дозволяє процвітати одному відсотку населення і це відбувається не стільки завдяки економічній революції, скільки тому факту, що "правила гри надають перевагу тим, хто виграє". Певною (і все більш відчутною) мірою цей процес стосується і України – в міру залучення України до загальних глобалізаційних процесів. Втім, безперечно, наша "плутократія" має свої особливості, про які згадувалося вище, і заслуговує на спеціальне дослідження. Причому не тільки в інтересах широкого загалу, а й того самого вузького прошарку супер-багатіїв, оскільки і наших "одновідсотни-

ків" стосується порада Х.Фріленд: "Краще досягти компромісу з 99 відсоткам, аніж ризикувати бути поваленими ними"¹.

Найбільш гарячою темою, в цьому контексті, залишається боротьба з системною корупцією. Визначення "системною" має, в цьому прикладі, суттєве значення. Це не просто визнання її великих, всеохопних обсягів. Це визнання особливої природи такої корупції. У нас корупція, як відомо, – це насамперед не хабар за те, щоб обійти закон, а "відкат" за те, щоб можна було робити бізнес по закону. Причиною цього явища був (і залишається) механізм приватизації та здійснення приватного підприємництва, який контролюється чиновниками. Отже, корупція у нас — це форма "класового податку": клас чиновників ("власників держави") оподатковує клас підприємців ("власників капіталу") за те, що створює та забезпечує умови ведення бізнесу.

Тісно пов'язане з системною корупцією таке явище, як "політична корупція" або "політичне кумівство". У нас у політико-економічний дискурс, як уже згадувалося вище, широко увійшло поняття "олігархія", що не зовсім вірно з *теоретичної* точки зору і що заважає знайти *практичні* ліки проти цього недугу. Адже насправді йдеться не про "владу небагатьох", як це впливає з прямого значення терміна "олігархія", а про владу багатих, тобто *плутократію*. Це явище характерно для більшості новостворених ринків, 1% супербагатіїв процвітають в умовах глобалізації. Україна не залишається осторонь цього процесу, посідаючи, за експертними оцінками, четверте місце за часткою ВВП (приблизно 15%), яка належить доларовим мільярдерам. Це трохи менше, ніж у сусідній Росії (20%), але помітно більше, ніж у інших сусідів – Туреччини (5%) або Польщі (2%)². Звісно, нам не легше від того, що "плутократична епідемія" поширюється усім світом, але цей факт слід мати на увазі. Втім, більше повинно турбувати, що у нас статки майже всіх мільярдерів пов'язані з "політичним кумівством", тоді як у демократичних країнах таке явище відсутнє або має маргінальний характер. Більш того, "політично пов'язані" бізнесмени стають об'єктом додаткової уваги з боку банків, податкових органів та преси. На відміну від Росії, Малайзії, Сінгапуру, Філіппін, Мексики... та України. І прикро не те, що в країні є супербагатії, а те, що це багатство не використовується адекватно для суспільного блага. У зв'язку з цим слід звернути увагу на ключову проблему політичної економії – проблему власності, маючи на увазі феномен *влада власності*, тобто системи, за якої отримання економічної ренти прямо обумовлено причетністю до ренти політичної (Борисов, 2014. С. 126).

Чому широко відома *"невидима рука"* не відкоректувала своєчасно негативні економічні тенденції? А тому, що економіка, як і економісти, має дві руки. Крім невидимої руки Адама Сміта, є ще й Фридманівська невидима рука, яка керує у прямо протилежному напрямку: "Особи, які намагаються сприяти лише *загальним інтересам*, направляються невидимою політичною рукою на сприяння *особливим інтересам*, яким вони і не збиралися сприяти" (Friedman, Friedman, 1980. P. 292). Ці *особливі інтереси* означають не тільки пряму корупцію, а й те, що уряд приходиться на допомогу людям та корпораціям, які насправді азартно грали в економічну гру

¹ First Chapter: Plutocrats by Chrystia Freeland – URL: <http://www.challengestodemocracy.us/home/first-chapter-plutocrats-by-chrystia-freeland/#sthash.iYUreVCt.dpuf>.

² Planet Plutocrat // The Economist, March, 15, 2014, p. 54.

та програли. Програлися за рахунок усього суспільства. Отже, нам необхідно реалізувати стратегію поступового переходу від "кумівського" (або, швидше, "блатного") капіталізму до капіталізму народного, капіталізму для всіх – того, що зараз називають або "інклюзивним капіталізмом", або "суспільством солідарності". До системи, яка передбачає не лише загальну участь у прибутках, а й активну участь усіх (у тому числі недержавних акторів) у виробленні стратегії управління економікою.

Таким чином, слід констатувати, що **політекономічного осмислення вимагає** як сама **сутність сучасного соціально-економічного ладу в нашій країні**, так і ціла низка теоретичних проблем, які пов'язані з його окремими категоріями та елементами, – характер власності, розподіл суспільного продукту, роль держави тощо.

Розвиток процесу економічної глобалізації та перспективне місце України у глобальній економіці

Інший комплекс питань стосується сутності сучасної світової економічної системи та місця, яке належить в ній Україні. (Мається на увазі не тільки те місце, яке вона фактично займає, а й те, яке вона повинна займати, згідно з об'єктивними передумовами, що визначаються її соціально-економічним потенціалом.)

Стан вітчизняної наукової думки не дозволяє вирішити ці завдання на належно високому рівні. Перш за все тому що все ще дає себе знати своєрідний "радянський синдром" – "начотництво". По суті сучасна українська школа досліджень світової економіки вийшла з "критики буржуазних теорій". Частина вчених "старої школи" так і залишилася на цих позиціях, не сприйнявши і не зрозумівши всю глибину змін, які відбуваються у світі. Багато інших, навпаки, некритично сприйняли всі погляди закордонних дослідників. Наших учених-міжнародників дуже мало знають у світі не тільки тому, що в бібліографічній базі "SCOPUS", м'яко кажучи, замало українських наукових економічних видань. Основна проблема полягає у малій кількості оригінальних ідей та власного бачення ситуації у світі – тому західні колеги в наших публікаціях знаходять здебільшого лише виклад своїх теорій.

Окремо звертає на себе прогресуюча профанація міжнародних досліджень, коли "експертами" у вирішенні серйозних міжнародних проблем виступають особи, які не мають спеціальної освіти, наукової підготовки та значного практичного досвіду, а ставлять в основу своїх "пропозицій" неперевірену інформацію, "банальні істини", некритично сприйняті теорії (викладені, здебільшого, у публіцистичній формі) або просто "ретранслюють" ідеї, розроблені фахівцями закордонних установ, які виступають спонсорами різноманітних псевдонаукових центрів, інститутів та фондів.

У першу чергу це стосується фундаментальної проблеми сучасності – **глобалізації**, яка являє собою природний, **об'єктивний процес** наростання глобальних (всеохоплюючих) проблем та спроб їх спільного вирішення з боку міжнародної спільноти. "Колапс радянської командної економіки, провал стратегії "третього світу" на імпортозаміщення та видатний економічний успіх американської економіки у 1990-ті роки призвели до визнання необмежених ринків як *єдиного* рішення для економічних хвороб сучасного суспільства" (Gilpin, 2001. Р. 8).

Проблеми та взаємозв'язки глобалізаційного процесу об'єктивно не можуть бути осмислені та пояснені лише з точки зору переважаючого у нас неомарксистського "світ-системного" підходу. Навряд чи можна сер-

йозно обговорювати концепцію т.зв. "золотого мільярда", оскільки ця концепція (яка насправді є більш-менш вдалою знахідкою російських політологів) практично залишається поза межами дискурсу серйозних економістів-міжнародників, поза межами СНД. Достатньо звернути увагу хоча б на те, що мешканці нью-йоркського Гарлему або грецькі фермери мають менший стосунок до "золотого мільярда", аніж справжні мільярдери, які фігурують у переліку "Форбс", представляючи такі країни, як Беліз, В'єтнам, Венесуела, Індонезія, Таїланд, а навіть хоча б і Китай, Індію, Росію або Україну. Так що скоріше можна б було говорити про те, що справжній "золотий мільярд" – це приблизно 1,2 млрд осіб, які у всьому світі зараховуються до т.зв. "середнього класу". Це при тому, що й приймаючи географію прихильників теорії "світ-системи", не можна не зауважити, що, крім США, ЄС та Японії, до "золотого переліку" "напрошуються" Сінгапур, Гонконг, ОАЕ, Південна Корея, та ж таки Південна Африка... Тобто **"географія золотого мільярда" досить динамічна і "відкриті двері" сприяють реальній конкуренції між різними країнами, залишаючи їм можливість на власний варіант економічного чуда.** У зв'язку з цим хочу навести слова американського бізнесмена Дж.Роджерса (партнера Дж.Сороса у створенні інвестфонду "Квантум"), який у березні 2013 року на своїй відкритій лекції для студентів Київської школи економіки нагадав: у XIX сторіччі Сполучені Штати мали купу проблем, таких як рабство, масове ігнорування закону на "Дикому Заході", слабку банківську систему, відсутність великого торговельного флоту тощо), а у XX сторіччі США стали економічним та політичним лідером. Але шлях до провідних позицій в глобальній економіці лежить через справжню гостру конкуренцію. Слід пам'ятати, що **в глобальній політиці (та економіці) – не буває "договірної гри"**. Як зауважує Дж.Стіглиц, "глобалізація має потенціал надати безмірні вигоди тим, хто проживає як у розвинених, так і в країнах, що розвиваються", більш того – "глобалізація забезпечила безпрецедентне процвітання для всіх". Втім, більшість доказів свідчать, що вона все ж таки не змогла використати свій потенціал (Stiglitz, 2006. Р. 4, 7).

У цьому питанні сучасна ситуація відрізняється від тієї, яка існувала в попередні майже два сторіччя двома основними змінами. По-перше, жодна держава не може впоратися з глобальними викликами самостійно, оскільки проблеми стали занадто складними і занадто багато гравців конкурують на міжнародній арені. По-друге, більшість націй зіткнулися зі схожими проблемами – від боротьби з пандемічними хворобами до боротьби з міжнародним тероризмом – і почали усвідомлювати необхідність перетворення спільності інтересів у спільність дій. У результаті в держав виникали ясні сильні стимули для спільних колективних дій і прийняття на себе певної частки відповідальності³.

У царині економічних відносин глобалізація знаходить свій прояв у формуванні єдиного світового ринку, в межах якого не тільки відсутні штучні (адміністративні) перешкоди для вільного руху товарів (послуг), робочої сили та капіталу, а й відбувається стандартизація та універсалізація умов функціонування суб'єктів економічної діяльності у всесвітньому масштабі.

Економічна глобалізація має нелінійний характер розвитку, який характеризується неперіодичними змінами не тільки швидкості, а й напрямів та тенденцій свого розвитку. У зв'язку з цим вона демонструє постійні (деколи

³ Clinton H. Foreign Policy Address at the Council on Foreign Relations. 15.07.2009. <http://www.state.gov/secretary/rm/2009a/july/126071.htm>.

досить різкі) зміни основних трендів та структури загальносвітової економічної системи. Показовими прикладами невирішеності наперед результатів економічної глобалізації в останні десятиріччя були такі події, як крах соціалістичної економічної моделі, стрімкий економічний стрибок "азійських тигрів", рішуче просування на "економічний Олімп" таких "нових економічних велетнів", як Китай, Індія та Бразилія тощо. Невипадково, навіть США – які, внаслідок ситуації, що склалася після краху соціалістичної системи, протягом певного періоду часу одноособово виконували функції світового лідера, – вимушені висловлювати сподівання, що такі "зростаючі" країни як Бразилія, Китай, Індія, Індонезія, Мексика, Нігерія, Росія, Південна Африка і Туреччина візьмуть на себе значно більшу відповідальність за вирішення проблем своїх регіонів, а також усієї міжнародної системи⁴.

Періодичні кризи, характерні для системи ринкових економічних відносин, не відмінюють і, навіть, як правило, **не гальмують розвиток глобалізаційного процесу, натомість суттєво впливають на положення окремих країн** та їхніх інтеграційних об'єднань у глобальній економіці. При цьому глобалізація не тільки не ослаблює, а, навпаки, посилює нерівномірність та загальну нестійкість розвитку.

Світова фінансова криза нанесла тяжкого удару не тільки глобальній економіці, а й пробила дірку в саркофазі Марксова "Привиду Комунізму" ("*das Gespenst des Kommunismus*"). Внаслідок цього деякі неокейнсіанські політики запропонували такі заходи підтримки слабкої економіки, що опоненти навіть внесли пропозицію перейменувати США в ССША – *Сполучені Соціалістичні Штати Америки* (USSA – *United Socialist States of America*). Мільярди та мільярди доларів було влито в економіку США, особливо у фінансовий сектор. І доволі скоро розпочалося відновлення. Між тим виглядає на те, що хоча відновлення розпочалося після заходів державної підтримки, але *не внаслідок* цих заходів. І саме це стало головною причиною гарячого бажання провідних інвестиційних банків Америки та Європи повернути фінансову допомогу, отриману від своїх урядів взамін за їх невтручання в банківську діяльність. Перш за все, це стосувалося бонусів, які отримують банківські топ-менеджери. Але, здається, це не єдина вада системи розподілу суспільного продукту. Хіба може бути високопродуктивною економіка суспільства, в якому не менш нечувані доходи мають майстри таких "суспільно необхідних" навичок, як, скажімо, уміння швидко пробігти з наповненим повітрям міхуром і вдарити ним, потрапивши в певне місце? Або вміння видавати приємні (іноді, втім, не дуже приємні) звуки, ефектно пересуваючись при цьому по сцені? Безсумнівно, індустрія розваг завжди була і має право на існування, має право на своє місце в економічній системі. Тільки якщо це місце стає тронем, то навряд чи варто очікувати зростання ефективності виробництва.

Карл Маркс описав так звану "*кризу надвиробництва*" товарів та послуг. У сучасних умовах саме гроші є тим товаром, надвиробництво якого призвело до початку кризи. Деякі банки та фінансові компанії (перш за все, фонди спільного інвестування та хедж-фонди) відзначилися у надвиробництві грошових коштів ("широких грошей" – тобто боргових зобов'язань та фінансових похідних) і просто повинні були "лопнути". Але Держава надала їм допомогу, замість того, щоб допомогти Людині (плат-

⁴ Leading Through Civilian Power // *The First Quadrennial Diplomacy and Development Review*, 2010. Washington: U.S. Department of State, U.S. Agency for International Development, p.48. <http://www.state.gov/documents/organization/153108.pdf>.

нику податків). Така суперечність (яку ми називаємо "**дихотомією Маркса-Спенсера**") не є чимось новим. "Людина проти держави" ("The Man Versus the State") – саме так називалася книга британського філософа та соціолога Г.Спенсера, який пропонував ліквідувати всі обмеження стосовно торгівлі та промисловості ще у 1884 році. Герберт Спенсер також відомий своєю теорією загальної еволюції. Шукаючи аналогії між соціальною та біологічною еволюцією, він бачив багато схожого між Організмом та Державою, порівнюючи різні державні інститути з тими чи іншими органами людського тіла. Зокрема, він звертав увагу на те, що й для суспільства, й для людського організму характерним є зростання, внаслідок якого вони ще більше ускладнюються. А диференціація структури супроводжується диференціацією функцій. Нормальне, природне функціонування органів/інститутів забезпечує нормальне функціонування організму/держави. І навпаки, порушення (наприклад, революції) є хворобами, які призводять до дезінтеграції та кризи. Якщо врахувати, що економіка є такою самою складовою частиною суспільства, як і держава, то зазначені аналогії можна поширити і на економіку.

Однак, звісно, можливі й інші інтерпретації цієї ситуації. Відомий британський економіст А.Калетський вважає, що "як і передбачав К.Маркс, "Капіталізм-3" [тобто капіталізм третього покоління. – **О.Ш.**] був зруйнований суперечностями його власної антидержавної ідеології. Саморуйнування "Капіталізму-3" залишило відкритий простір для наступної фази політико-економічної еволюції: появи "Капіталізму-4". (...) Попередні фази капіталізму, з 1930-х до 1970-х років, виходили з того, що уряди були завжди праві, а ринки майже завжди помилялися. Найбільшою відмінною рисою наступної ери капіталізму буде визнання того, що уряди та ринки можуть обидва помилятися і що іноді їхні помилки можуть бути майже фатальними" (Kaletsky, 2011. Р. 5). Отож, **політекономічного осмислення вимагає сутність сучасного соціально-економічного ладу** не тільки в окремих країнах (зокрема в Україні), але і **в глобальному масштабі**.

Слід враховувати, що в основі глобальної економіки лежить внутрішньогалузевий міжнародний розподіл праці, який передбачає випуск будь-якого кінцевого продукту, готового для вживання, як окремої галузі (Ельянов, 2012. С. 15). Здавалося б, це надає невичерпні можливості для нової міжнародної спеціалізації. В певному сенсі, це дійсно так. Але насправді, **сучасний міжнародний розподіл праці передбачає для окремої країни, по суті, лише чотири основних варіанти: 1) концентрація власного виробництва на випуску новітньої високотехнологічної продукції** (з виносом виробництва традиційних галузей, над якими зберігається адміністративний контроль, за кордон); **2) організація видобування сировинних ресурсів** та їхньої первинної обробки; **3) здійснення масового виробництва товарів традиційних галузей** (перш за все, споживчих та харчових товарів, а також низькотехнологічного машинобудування тощо) на основі **використання відносно дешевої робочої сили та запозичених технологій**; **4) спроби забезпечити виробництво різноманітної продукції на основі політики "безсистемного експорту" та імпортозаміщення** (крайніми проявами якого можуть бути спроби розбудови національної економіки на основі протекціонізму та автаркії).

У світі існує ще багато країн, в яких проживає значна частка людства, і які з різних причин не можуть пристосуватися до вимог глобалізації, внаслідок чого вони залишаються потенційними постачальниками сировини та дешевої робочої сили (Ельянов, 2012. С. 15). Між тим ситуація не

виглядає фатальною навіть для таких країн. Останніми роками розстановка сил на міжнародній арені змінилася, економічна активність почала переміщуватися в регіони, які раніше не були активно задіяні у світовому товарообігу (Грабарь, 2013. С. 9). **Все це надає Україні реальні шанси зайняти гідне місце у глобальній економічній системі.** Адже для нас цілком реально досягти показників обсягу ВВП в цілому та на душу населення, за оцінками Нобелівського лауреата, проф. М.Спенса, який вважає, що рівня так званих розвинутих країн можуть досягти країни, в яких живе 75% населення планети, за умови забезпечення ВВП на душу населення понад 20 тис. дол. США⁵.

Однією з характерних рис сучасного етапу глобалізації є те, що "розширення горизонтів", послаблення кордонів та обмежень, всеосяжне об'єднання та універсалізація відбуваються **на тлі регіональної фрагментації та інтеграції.** Опинившись перед викликами відкритого, глобалізованого світу, окремі країни починають шукати союзників (регіональних або функціональних, стратегічних або ситуативних), об'єднуючись за ознакою подібності економік (ОПЕК, БРІКС, ГУУАМ) або регіональних особливостей (ЄС, НАФТА, АСЕАН). Тобто насправді відбувається не десуверенізація, а скоріш зміна його формату. Найбільш вражаючими темпами такий процес відбувається на теренах об'єднаної Європи.

Україна не може і не повинна ігнорувати ці процеси, а, навпаки, повинна брати активну участь у процесі розвитку європейської інтеграції. Причому, така інтеграція, насправді, ширша, аніж тільки Європейський Союз, і включає співробітництво всіх країн Європейського регіону (включаючи країни "Східного партнерства", Середземномор'я, новостворюваного Євразійського Союзу тощо). За такого підходу до євроінтеграції Україна об'єктивно повинна одночасно підтримувати тісні економічні зв'язки з усіма учасниками інтеграційного процесу, маючи на увазі неминуче майбутнє створення єдиного загальноєвропейського ринку ("від Лісабона до Владивостока") з перспективою подальшої конвергенції трансатлантичного та євразійського сегментів світового ринку ("від Ванкувера до Владивостока").

* * *

Автор не ставив перед собою завдання дати відповіді на поставлені в цій статті питання не тільки у зв'язку з обмеженнями формату публікації, а й тому, що таке завдання вимагає комплексного наукового вивчення та серйозної дискусії. Але сам перелік проблем, згаданих у статті (яким, звісно, не вичерпуються всі політекономічні проблеми сучасності) вказує, на нашу думку, на те, що політична економія має широке поле для свого розвитку і тому чотиристарічний ювілей аж ніяк не дає приводу для самозаспокоєння, а тим більше для песимістичних заяв про "кінець політекономії" (який виявляється таким саме примарним, як і фукіямівський "кінець історії" або о'брайєновський "кінець географії"). Навпаки, оптимізм надихають новітні наукові розробки "у площині нашого усвідомлення специфіки сучасної епохи, її цивілізаційного аспекту" (Гальчинський, 2013. С. 25). Необхідно таки з'ясувати, на чому базується розвиток економічної системи суспільства – на історизмі (з його категоріями суспільних формацій та революцій) чи на інституціональній еволюції. Як би не було, жит-

⁵ Road Map to an Economic Marvel. Interview with M.Spence // The Ukrainian Week, № 3, (26) March 2012, p. 24.

тя продовжується, а отже, залишається необхідність наукового осмислення усієї його повноти.

Література

- Борисов Н.А.* (2014) Институт Президента Украины: смена власти или трансформация модели? // *Полития*, № 4.
- Борисов С.М.* (1968) Золото в экономике современного капитализма. М.: Финансы.
- Гальчинский А.* (1980) Механизм реализации функции меры стоимостей // *Мировая экономика и международные отношения*. № 7.
- Гальчинський А.* (2013) Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань. К.: Либідь.
- Грабарь Я.* (2013) "Экономизация" внешней политики Великобритании: почему дипломат должен стать и торговым агентом // "Международная жизнь", апрель.
- Дёмин А.А.* (ред.) (1989) История политической экономии капитализма. Очерки. Л.: Изд-во Ленинградского университета.
- Маркс К.* (1959) До критики політичної економії // *Маркс К. і Енгельс Ф. Твори*, Т.13.
- Певзнер Я.А.* (1995) "Вторая жизнь". М.
- Эльянов А.* (2012) "Глобализация и развитие". МЭиМО, №11.
- Friedman, M., and Rose D. Friedman.* (1980). *Free to Choose: A Personal Statement*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Gilpin R.* (2001) *Global Political Economy. Understanding the International Economic Order* // Princeton University Press.
- Kaletsy A.* (2011) *Capitalism 4.0. The Birth of a New Economy* // London: Bloomsberry.
- Kegley Ch.- Jr, Wittkopf E.* (2001) *The Global Agenda. Issues and Perspectives*. Sixth Edition // N.Y.: McGraw Hill.
- Stiglitz J.* (2006) *Making Globalization Work* // N.Y., London: W.W. Norton & Company.

Надійшла в редакцію 20.04.2015 р.

POLITICAL ECONOMY AS A MIRROR OF THE MODERN [R]EVOLUTION

Oleksandr Sharov

Author affiliation: Doctor of Economics, Professor, Senior Researcher, State Organization "Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine", Kiev. E-mail: osharov@niss.gov.ua.

The author analyzes some of theoretical issues regarding the modern social-economic system of Ukraine and of whole world that political economy is now facing. He explains his own point of view concerning some of them and simultaneously emphasizes their controversial nature. Clarifying his opinion of some of the above mentioned issues, the author calls for a comprehensive study of the new economic phenomena and further development of the political economic thought.

Keywords: political economy, socio-economic model, globalization, markets, state.

JEL: P160, P 260.